

VÍRA VE SPRÁVEDLIVÝ SVĚT, PSYCHOSOCIÁLNÍ ZÁTĚŽ A DEPRESIVITA V ADOLESCENCI: MEDIAČNÍ MODEL¹

Jiří Dalajka, Jan Širůček

Abstrakt

Studie se v širším rámci zaměřuje na vztah víry ve spravedlivý svět k aspektům životní spokojenosti. Konkrétně se věnuje tomu, jakým způsobem víra ve spravedlivý svět vstupuje do vztahu mezi depresivitou a jedincem prožívanou psychosociální zátěží. Pro ověření tohoto předpokladu byl použit mediační model, ve kterém byla depresivita zavedena jako prediktor, prožívaná psychosociální zátěž jako závisle proměnná a osobní a obecný aspekt víry ve spravedlivý svět jako mediátory. Výzkumný vzorek zahrnoval 266 patnáctiletých respondentů (136 dívek, 130 chlapců), kteří dlouhodobě participují na mezinárodním longitudinálním výzkumu ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood). Výsledky ukazují, že osobní víra ve spravedlivý svět je částečným mediátorem vlivu depresivity na prožívanou míru zátěže ve smyslu protektivního faktoru; tedy zmírňuje vztah mezi depresivitou a mírou prožívané zátěže. V případě obecné víry ve spravedlnost je tento vztah jen marginální.

Klíčová slova: víra ve spravedlivý svět, depresivita, psychosociální zátěž, mediační model

BELIEF IN A JUST WORLD, PSYCHOSOCIAL STRESS AND DEPRESSIVITY IN ADOLESCENCE: A MEDIATION MODEL

Abstract

The paper focuses on mutual relations of the belief in a just world and various life satisfaction aspects. More specifically, the function of the belief in a just world in relation between depressivity and experienced psychosocial stress is explored. Structural model assuming mediational effect of personal and general belief in a just world on relation between depressivity and psychosocial stress was successfully verified. Study sample consisted of 266 15-years-old Czech adolescents (136 girls, 130 boys), participating on international project "ELSPAC" (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood). Results show partial mediation effect of personal belief in justice and only a marginal mediation effect of general belief in justice.

Keywords: *belief in a just world, depressivity, psychosocial stress, mediational model*

*Došlo do redakce: 23.9.2009
Schváleno k publikaci: 15.2.2010*

¹ Tato stať je podpořena projektem VZ MŠMT 0021622406.

Teoretická východiska

Víra ve spravedlivý svět

Víra ve spravedlivý svět (Belief in a Just World, dále i BJW) se ukazuje jako důležitý koncept vztahu člověka ke světu. Tento koncept odkazuje na základní myšlenku teorie spravedlivého světa formulovanou Lernerem (1965, 1977) o potřebě člověka vnímat svět jako spravedlivý, to znamená jako svět, ve kterém člověk dostane to, co si zaslouží. Víra ve spravedlivý svět je přesvědčení, že je svět předvídatelný a chová se podle určitých pravidel. Dalbert (2001) souhrnně popisuje tři základní funkce víry ve spravedlivý svět. Za prvé se jedná o protektivní vliv na duševní zdraví (redukce stresu, zlosti, pozitivnější self-esteem), za druhé má kladný vliv na důvěru a orientaci na budoucnost (vnímání rizika, investice do budoucna a zaměření na dlouhodobé cíle) a třetí funkcí je pozitivní vztah víry ve spravedlivý svět k výkonovému chování.

Víra ve spravedlivý svět může být interpretována jako tzv. osobní kontrakt (Lerner, 1977) mezi subjekty a jejich sociálním světem. V tomto kontraktu se jedná o přesvědčení člověka, že svět (sociální okolí jedince) se bude chovat spravedlivě, to znamená, že pokud se bude dotýčný chovat „správně“, čekají ho v životě jenom „dobré věci“ a naopak. Funkce víry ve spravedlivý svět se pak přímo vztahují k tomuto osobnímu kontraktu. Osobní kontrakt dále rozvíjí well-being a pomáhá překonávat negativní životní události (Correia & Vala, 2004).

Víra ve spravedlivý svět umožňuje lidem vnímat své prostředí jako stabilní a dodržující určitý řád, poskytuje důležitou adaptační funkci, umožňuje plánování a směřování vlastního chování a bez ní je obtížné sledovat dlouhodobé cíle (Hafer, 2000; Hafer & Bègue, 2005). Má pozitivní vztah k procesu zvládání zátěžových situací, jako například zvládání zlosti (Dalbert, 2002), zvládání „těžkého osudu“ (Dalbert, 1998) a celkově působí pozitivně na duševní zdraví (Dalbert, 2001). Dále je popisován vliv BJW na snížení vnímání rizika, což v konečném důsledku může vést i k rizikovému chování, jak dokazují Hafer, Bogaert & McMullen (2001) ve studii zaměřené na bezpečný sex.

O konceptu víry ve spravedlivý svět se uvažuje jako o osobnostní dispozici, která je stabilní v čase (Dalbert, 2001), stabilní napříč situacemi (Dalbert, 1999) a byla prokázána i stabilita napříč kritickými životními událostmi (Dalbert, 2001; Overcash, Calhoun, Cann & Tedeschi, 1996; Dalbert, Lipkus, Sallay & Goch, 2001).

Obecná a osobní víra ve spravedlivý svět

Lipkus, Dalbert & Siegler (1986) ve výzkumech týkajících se duševní pohody prezentovali potřebu odlišit dvě dimenze víry ve spravedlivý svět: spravedlivý svět pro sebe samého a spravedlivý svět pro ostatní. Později se začaly využívat termíny osobní víra ve spravedlivý svět a obecná víra ve spravedlivý svět (Dalbert, 1999). Toto rozlišení vychází z přesvědčení, že se jedná o dva sice úzce propojené, ale přesto odlišné konstrukty. Na jedné straně je víra v to, že vlastní osud člověka, který je formován osobní zkušeností, se odehrává podle pravidel spravedlnosti, na druhé straně se jedná o obecná přesvědčení týkající se celého světa. Obecná víra koresponduje s významem víry ve spravedlivý svět, zatímco osobní víra je charakteristická například tvrzením „věřím, že obvykle dostanu to, co si zasloužím“ a zdůrazňuje především osobní relevanci spravedlnosti.

Lipkus, Dalbert & Siegler (1996) zjistili silnější vazby mezi osobní vírou ve spravedlivý svět a duševním zdravím, než u obecné víry ve spravedlivý svět. Osobní víra ve spravedlivý svět byla spojena s nižší depresivitou, nižší úrovní stresu a větší spokojeností se životem. Dále zjistili silnější vazbu mezi osobní vírou ve spravedlnost a rysy osobnosti v termínech lexikální teorie. Osobní víra ve spravedlivý svět s sebou nese méně negativní efektivity, více extravertze a otevřenosti vůči zkušenosti. Zaměření výzkumného zájmu na souvislosti víry ve spravedlivý svět a duševního zdraví zdůrazňuje aktuálnost potřeby rozlišení osobní a obecné víry ve spravedlivý svět (Dalbert, 1999).

Víra ve spravedlivý svět jako osobnostní dispozice

Víra ve spravedlivý svět je osobnostní dispozice (Dalbert, 2001). Dalbert hovoří o tom, že jde o extrémně stabilní dispozici a zdůrazňuje souvislost především s duševním zdravím; situační podmíněnost vylučuje. Podle autorky je víra ve spravedlivý svět dispozice, která ovlivňuje situační kognici a emoce. Jako taková by měla zůstat stabilní v čase a neměla by být ovlivnitelná ani experimentální manipulací.

Stabilita v čase byla prokázána v měsíčním intervalu ve studii Schneider, Meissner, Montada & Reichle (1987; in Dalbert, 2001), kde autoři dále využívali i posouzení třetí osobou. Stabilita v čase byla také sledována s odstupem tří měsíců (Dalbert & Schneider, 1995; in Dalbert, 2001). Korelace test a retest byla $r = .73$ ($p < .001$). Konstrukt je tedy možno považovat za relativně stabilní, situační složka je zřetelně potlačena oproti „rysové“ – to však neznamená, že je zcela nepřítomna. Dále byla potvrzena stabilita napříč situacemi při testování respondentů v zásadně rozdílných prostředích (Dalbert & Yamauchi 1994; in Dalbert 2001). Ačkoliv tyto rozdílné skupiny (členové imigrantských rodin vs. členové neimigrantských rodin; skupiny rozdílného socioekonomického statusu) se lišily v hodnocení konkrétních situací z pohledu spravedlnosti, nelišily se v úrovni naměřené obecné víry ve spravedlivý svět.

Dalbert (2001) dále dokazuje na základě studie týkající se nezaměstnaných žen a matek s postiženým dítětem, že obecná víra ve spravedlivý svět zůstává stabilní i přes dlouhodobou nezaměstnanost či péči o postižené dítě. Autoři si stanovili dvě hypotézy – že ženy budou vnímat nezaměstnanost, jejíž příčina je připisována okolím, jako nespravedlivější, než osudem podmíněné narození postiženého dítěte, a že mezi oběma skupinami nebude rozdíl ve zjištěné úrovni obecné víry ve spravedlivý svět. Obě hypotézy se potvrdily. Dále autoři zjistili, že čím více ženy věřily v to, že svět je spravedlivý, tím méně hodnotily vlastní osud jako nespravedlivý. Toto zjištění platilo jak pro nezaměstnané, tak pro ženy s postiženým dítětem. V jiné studii autoři Overcash et al. (1996) porovnávali dvacet pět respondentů, kteří prodělali zásadní trauma, s kontrolní skupinou. Ačkoliv traumatizovaný vzorek vykazoval více klinických symptomů, nebyl nalezen rozdíl ve sledovaném ukazateli přesvědčení o spravedlivém světě mezi sledovanými skupinami. K podobnému zjištění o neexistenci vlivu kritických životních událostí na víru ve spravedlivý svět dospěli Dalbert et al. (2001). Autoři nenalezli rozdíly mezi vězni a dozorci v obecné víře ve spravedlivý svět.

Souhrnem těchto zjištění dospějeme k závěru, že byla prokázána stabilita obecné víry ve spravedlivý svět, kterou lze tímto pokládat za rysovou složku osobnosti. Stabilitě osobní víry ve spravedlivý svět se věnovala pouze jedna studie zaměřená na změnu osobní víry ve spravedlivý svět při konfrontaci s (ne)spravedlností (Dalbert, 1999), která prokazovala, že přímá konfrontace s (ne)spravedlností nemá na tento konstrukt vliv.

Víra ve spravedlivý svět a duševní zdraví

Dalbert (1999) odkazuje na tři důvody, které podporují hypotézu o tom, že víra ve spravedlivý svět pozitivně ovlivňuje duševní zdraví:

1) Víra ve spravedlivý svět je pozitivní iluze, která podporuje jedince, aby viděl svět jako smysluplný, to zvyšuje jeho pocit kompetence a kontroly nad světem a posiluje pozitivní náhled na jedincovu budoucnost (Lerner, 1980). Tyto pozitivní iluze pak vedou ke stabilnímu duševnímu zdraví, subjektivní duševní pohodě a silnému self-esteem.

2) Druhý argument se zaměřuje na roli víry ve spravedlivý svět v každodenních aktivitách. Tato víra umožňuje lidem, aby se cítili relativně bezpečně, chráněni před tím, že se stanou obětí nespravedlnosti. Pokud se budou chovat sami správně, nepostihnou je „zlé události“. Dobré skutky budou odměněny a lidé tak mají důvod investovat do vlastní budoucnosti (Haffer, 2000). Takové chování má pozitivní vliv na každodenní činnosti, což v důsledku pozitivně ovlivňuje duševní zdraví.

3) Třetí argument odkazuje na vliv víry ve spravedlivý svět na mechanismy zvládání ve stresových situacích, například když se člověk stane obětí nespravedlnosti. Člověk, který věří v to, že svět je spravedlivý, a stane se mu nějaká nespravedlnost, hledá zdůvodnění takové události ve smyslu spravedlnosti (oběť útoku zdůvodňuje, že útočníka vyprovokoval, pokud byl okraden, tak proto, že si nedával pozor na své věci atd.). Hledá příčiny ve vlastním chování ve smyslu, že si zasloužil to, co se mu stalo. Nestal se obětí, ale přímým účastníkem a příště takové situaci může zabránit. To, že víra ve spravedlivý svět je silněji asociována s interními atribucemi než s externími, dokazuje například Hafer & Correy (1999). K tomuto zjištění dospěli autoři při hledání mediátorů mezi vírou ve spravedlivý svět a pozitivními emocemi.

Vztah víry ve spravedlivý svět a duševním zdravím byl zkoumán autory Lipkus, Dalbert & Siegler (1996), kteří dospěli k výsledkům, že víra ve spravedlivý svět pozitivně koreluje s náladou a životní spokojeností. Obdobně Ritter, Benson & Snyder (1990) zjistili negativní korelaci mezi vírou ve spravedlivý svět a depresivními symptomy.

Zajímavé výsledky o souvislosti mezi duševním zdravím a vírou ve spravedlivý svět podávají studie zaměřené na nezaměstnanost. Dzuka & Dalbert (2002) zjistili, že osobní víra ve spravedlivý svět má pozitivní vliv na duševní zdraví u všech participantů výzkumu, ať už se jednalo o studenty nebo krátkodobě nezaměstnané. Z výsledků však vyplývají rozdílné mechanismy, jakými je osobní víra ve spravedlivý svět u jednotlivých skupin vztažena k duševnímu zdraví. Pro nezaměstnané poskytuje osobní víra ve spravedlivý svět copingové zdroje a stimuluje copingové reakce k ulehčení zakoušené nespravedlnosti (jako je propuštění ze zaměstnání nebo nemožnost najít si nové zaměstnání). Nezaměstnaní participanté vnímají příčiny nezaměstnanosti ve vlastním jednání, což je chrání před nepříjemnou otázkou „proč já“ (Dalbert, 1997). U studentů mechanismus, kterým ovlivňuje osobní víra ve spravedlivý svět duševní zdraví, spočíval v každodenní důvěře v druhé lidi (Zuckerman & Gerbasi, 1977), důvěře v budoucnost a investování do dlouhodobých cílů. Díky této studii můžeme poukázat na tyto dva rozdílné mechanismy, jeden je platný v běžných každodenních úkolech a činnostech, kde podporuje důvěru, investice atd. Druhý mechanismus je možné pozorovat v případech obtížných životních událostí, jako je například zážitek s nezaměstnaností, kde jedinec hledá vnitřní zdroje, protože věří ve vlastní schopnost ovlivnit danou situaci.

Na další spojení mezi vírou ve spravedlivý svět poukázaly Dalbert & Filke (2007). Zaměřily se na zkušenosti s nespravedlností, které jsou většinou propojeny s pocitem zlosti. Ve své studii na vzorku vězňů dospěly k závěru, že víra ve spravedlivý svět pomáhá redukovat pocity a projevy zlosti. K podobným závěrům dospěla i Dalbert (2002), její výzkumy

ukazují, že ti, kdo věří ve spravedlivý svět, vykazují méně zlosti v situacích, které ji potenciálně vyvolávají. Dále s menší pravděpodobností verbalizují svoji zlost, či ji dávají najevo vlastním chováním.

Obecně se hovoří o tom, že víra ve spravedlivý svět poskytuje jedinci tzv. nárazník před stresujícími událostmi, nárazník proti pocíťované zlosti (tzv. buffering hypothesis). Víra ve spravedlivý svět poskytuje ochranu vlastního self-esteem především v souvislosti s pocitem kontroly ve stresujících podmínkách (Dalbert, 2001), i když tato kontrola nemusí být reálná.

Depresivita jako stabilní rys osobnosti

Naše studie vychází z předpokladu depresivity (depresivní nálada a depresivní pocity), jako rysové charakteristiky, která je stabilní v čase, jak dokládá například studie Sund, Larsson & Wichstrom, (2001) využívající stejný dotazník jako v našem výzkumu. Autoři dokládají dobrou test-retest korelaci pro interval tří týdnů ($r=0,84$) a tří měsíců ($r=0,80$) na vzorku 2560 respondentů. Studie věnující se depresivní náladě opakovaně potvrzují stabilitu tohoto fenoménu. Například autorům Holsen, Kraft & Vittersø (2000) se podařila prokázat stabilita depresivní nálady v rozmezí 6-ti let (ve 13, 15, 18, 19 letech věku jednotlivých respondentů). K podobnému závěru dospěli i Devine, Kempton & Forehand (1994) u respondentů v rozmezí 13 až 19 let. Jejich výsledky ukazují, že depresivní symptomatologie je relativně stabilní a že depresivní nálada během adolescence je asociována s různými problémy v pozdějším životě (predikuje nižší úroveň self-esteem a prosociálních kompetencí). Depresivita tedy není v tomto textu podávána v distinkci norma versus patologie, ale jako osobnostní rys úzce související též s anxiétou, respektive negativní afektivitou. Bagley (1980) v této souvislosti užil termínu „general psychoneurosis“, který reflektuje fakt, že symptomatika depresivní a anxiózní složky je u běžné populace úzce spojena a při užití pouze sebehodnotících škál nelze tyto dvě složky účelně odlišit.

Cíl studie

V souvislosti s dosavadními poznatky o vztazích mezi vírou ve spravedlivý svět a duševním zdravím předpokládáme vztahy mezi vírou ve spravedlivý svět a depresivitou. V naší studii nepoužíváme depresivitu ve smyslu psychopatologické diagnózy, ale zaměřujeme se na negativní náladu a pocity respondentů. V souladu s Ritter, Benson & Snyder (1990) předpokládáme negativní korelaci mezi vírou ve spravedlivý svět a depresivitou. Naším cílem je dále popsat model vztahů mezi depresivitou, vnímanou zátěží a vírou ve spravedlivý svět.

Ritter, Benson & Snyder (1990) v obdobné studii vycházeli z předpokladu, že lidé, kteří věří ve spravedlivý svět, budou méně depresivní. V jejich studii, postavené na průřezových datech, autoři pojmají depresivitu jako reakci na chronické stresory, tzn. jako závisle proměnnou. Jejich model zahrnoval jako prediktory pocit kontroly nad vlastním životem a víru ve spravedlivý svět. Výsledky prokazují, že tyto dva sledované prediktory jsou na sobě nezávislé. Víra ve spravedlivý svět je negativně korelována s depresivitou a vstupuje do vztahu mezi ekonomickými obtížemi, věkem a depresivitou sledovaných respondentů.

Naším záměrem je prozkoumat vztahy mezi vírou ve spravedlivý svět a depresivitou z odlišného pohledu. Předpokládáme, že depresivita je v kontextu víry ve spravedlivý svět

a prožívané zátěže spíše prediktorem, který má přímý vliv na míru závažnosti člověkem vnímaných problémů. Do tohoto vztahu bude podle našich předpokladů zasahovat víra ve spravedlivý svět (jako stabilní osobnostní konstrukt) ve smyslu snižování efektu depresivity na vnímané problémy.

Metoda

Cíl výzkumu

Dosud prezentované poznatky prokazují souvislost víry ve spravedlivý svět s duševním zdravím, to znamená i s negativní afektivitou – depresivitou a též s mírou prožívané psychosociální zátěže. Depresivita přitom vystupuje jako stabilní osobnostní rys, víra ve spravedlnost se jeví také jako rysová, stabilní charakteristika (Dalbert, 2001). Oproti těmto dvěma konstruktům zahrnuje míra prožívané psychosociální zátěže výrazně větší podíl situačně determinovaného rozptýlu – stabilita jednotlivých dimenzí metody, použité v této studii, je v rozmezí r od 0,33 po 0,54.

Domníváme se tedy, že míra prožívané zátěže je situační charakteristikou, která je do značné míry spoluurčována depresivitou coby tendencí přijímat zátěž jako závažnější. Pokud platí předpoklad o pozitivním vlivu víry ve spravedlnost na kapacitu zvládnání, potom by měla víra ve spravedlnost modulovat souvislost depresivity a míry prožívané zátěže jako protektivní faktor. Z formálního hlediska se tedy bude jednat o tzv. mediační model (Baron & Kenny, 1986; Kenny, 2009).

Zjednodušeně řečeno, předpokládáme, že víra ve spravedlnost bude účinně snižovat vliv depresivity na míru prožívané psychosociální zátěže. Cílem studie je prověřit tuto hypotézu.

Výzkumný soubor

Výzkumný vzorek zahrnoval 266 patnáctiletých respondentů (136 dívek, 130 chlapců), kteří dlouhodobě participují na mezinárodním longitudinálním výzkumu ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood). Respondenti se v období od dubna 2005 do června 2006 zúčastnili individuálního psychologického vyšetření na pracovišti Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU, během kterého vyplnili baterii testových metod (blíže o projektu viz Ježek & Lacinová, 2008; Smékal & Macek, 2002; Smékal, Lacinová & Kukla, 2004; Sejrková, 1999). Toto individuální psychologické vyšetření absolvují respondenti opakovaně v intervalu cca 2 – 3 roky.

Použité metody

Obecná víra ve spravedlivý svět (General Belief in a Just World Scale – GBJW; Dalbert, 2001): měří důvěru v to, že svět je v základě spravedlivé místo, kde každý dostane to, co si zaslouží. (např.: "Myslím si, že svět je v podstatě spravedlivý. "; "Věřím, že obecně lidé dostanou, co si zaslouží.“...). Škála zahrnuje šest aditivních položek o šestibodové škále, vnitřní konzistence (Cronbachova alfa) $\alpha = 0,75$ v případě tohoto konkrétního výběru.

Osobní víra ve spravedlivý svět (Personal Belief in a Just World Scale – PBJW; Dalbert, 1999): měří víru v to, že všeobecně jsou události v životě dotazovaného spravedlivé (např.: "Věřím, že obvykle dostanu, co si zasloužím"; „V mém životě je nespravedlnost spíše výjimkou než pravidlem.“...). Škála zahrnuje sedm položek o stejné škále, jako v předchozím případě; vnitřní konzistence (Cronbachova alfa) $\alpha = 0,74$.

Jednotlivé škály byly přeloženy, posléze byl překlad konzultován na fóru s dalšími odborníky. Po provedené pilotáži těchto tří škál na 256 respondentech byly přeformulovány některé položky z důvodu zvýšení obsahové validity metody. Tato verze byla posléze využita v patnáctiletém vyšetření (více o metodě viz Dalajka & Ježek, 2008).

Dotazník nálady a pocitů (The Mood and Feelings Questionnaire - MFQ; Sund, Larsson & Wichstrom, 2001): jedná se o upravenou a zkrácenou 15-ti položkovou pilotovanou verzi škály depresivity. Dotazník se ptá na to, jak se respondent/ka cítil/a během posledních 14 dnů. Respondenti poté hodnotí tvrzení typu „Cítil/a jsem se mizerně“; „Měl/a jsem pocit, že mě v budoucnosti nic dobrého nečeká“ na tříbodové škále ano/ občas / vůbec ne (více o metodě viz Masopustová, Michalčáková, Lacinová & Ježek, 2008). Vnitřní konzistence škály u tohoto výběru (Cronbachova alfa) je $\alpha = 0,88$.

Prožívaná psychosociální zátěž: dotazník CTK (blíže Kohoutek, Mareš & Ježek, 2008) sleduje strukturu psychosociální zátěže a preferované strategie zvládání. Metoda je v současné době ve vývoji, na základě poznatků ze studie ELSPAC a satelitních projektů dochází k postupným úpravám. Pracovní verze pro účely této práce byla prověřena konfirmatorní faktorovou analýzou dat studie ELSPAC z vln vyšetření v patnácti a sedmnácti letech věku respondentů. Pro účely tohoto výzkumu je použita pouze část, v níž respondenti reportují o svých „problémech“ v běžném životě, a to ve čtyřech doménách: a) míra vnímané zátěže ve vzdělávání se týká problémů ve škole, tj. konfliktů s učiteli a náročnosti učiva, respektive selhávání v plnění požadavků školy; b) problémy v rodině zahrnují konflikty mezi členy rodiny, stresující události v rodině bez specifického určení a pocit diskomfortu v rodinném soužití; c) problémy s vrstevníky analogicky popisují vztahové potíže se spolužáky, pocit nepochopení a nedostatku přátel; d) poslední dimenze zahrnuje prožívané potíže ve vztahu k vlastnímu vývoji, pocitům a schopnostem; můžeme uvažovat o problémech v oblasti „adaptace Já“.

Ve všech případech se jedná o čtyřbodové součtové škály. Koeficienty vnitřní konzistence škál (Cronbachova alfa) se pohybují v rozmezí od $\alpha 0,69$ po $0,72$, lze říci, že reflektují stav rozpracovanosti metody, pro výzkumné účely jsou však škály použitelné. Pro účely analýz použitých v našem výzkumu jsou jednotlivé domény prožívané zátěže užity jako manifestní proměnné k odhadu latentní proměnné „obecná psychosociální zátěž“. Souhrnná vnitřní konzistence takto vytvořené kumulativní škály z manifestních proměnných je $\alpha = 0,80$.

Výsledky

Popisné statistiky

Deskriptivní statistiky použitých škál jsou uvedeny v tabulce č. 1. Vyšší hodnoty vždy znamenají vyšší míru znaku.

Tabulka č. 1: Charakteristiky sledovaných proměnných

	min	max	M	SD	Počet položek
GBJW	7	35	21,83	4,98	6
PBJW	11	42	29,16	4,42	7
MFQ	15	43	20,81	5,03	18
Míra prožívané zátěže	27	76	42,32	8,36	28

(GBJW – Obecná víra ve spravedlivý svět; PBJW – Osobní víra ve spravedlivý svět; MFQ – Dotazník nálady a pocitů – depresivita)

Tabulka číslo 2 podává přehled o korelační matici latentních proměnných, výpočet je proveden v programu LISREL 8.80, ztrátovou funkcí byla metoda maximální věrohodnosti (ML).

Tabulka č. 2: Korelační matice latentních proměnných*

	GBJW	PBJW	MFQ	Míra prožívané zátěže
GBJW	1,00	0,59	-0,11	-0,17
PBJW	0,59	1,00	-0,26	-0,41
MFQ	-0,11	-0,26	1,00	0,59
Míra prožívané zátěže	-0,17	-0,41	0,59	1,00

(GBJW – Obecná víra ve spravedlivý svět; PBJW – Osobní víra ve spravedlivý svět; MFQ – Dotazník nálady a pocitů – depresivita)

*Vzhledem k velikosti vzorku (N=266) nejsou uváděny hladiny statistické průkaznosti coby redundantní údaj. Za věcně významné považujeme korelace větší než $|r| = 0,20$.

Zřetelně patrná je úzká souvislost obou aspektů víry ve spravedlivý svět, způsobená zřejmě společným „g-faktorem“. Obecná víra ve spravedlnost souvisí s depresivitou a prožívanou zátěží jen marginálně, silnější je souvislost osobního aspektu víry ve spravedlnost s těmito proměnnými. Samotná míra psychosociální zátěže je dle očekávání ve vztahu s depresivitou vcelku výrazná.

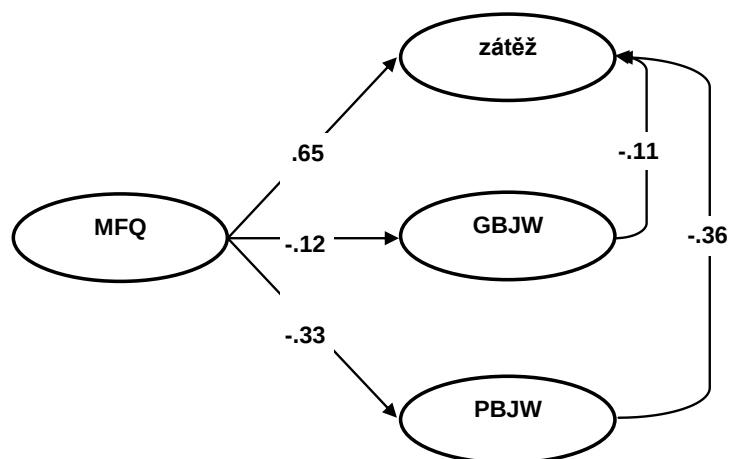
Mediační model

Ověření mediační hypotézy proběhlo v programu LISREL 8.80. Odhad parametrů modelu proběhl metodou maximální věrohodnosti, analyzována byla kovarianční matice.

Jednotlivé latentní proměnné jsou v modelu odhadovány z tzv. „balíčků“ („parcels“; blíže např. Hall, Snell & Foust, 1999), vytvořených jako součtové skóry vždy několika položek škály. V případě prožívané psychosociální zátěže jsou jako „balíčky“ použity jednotlivé

subškály. Kovariance reziduálních proměnných jsou v modelu potlačeny; jedinou výjimkou jsou kovariance mezi rezidui dvou aspektů víry ve spravedlivý svět. Díky povolení těchto kovariancí je společný rozptyl těchto proměnných fixován mimo vztahy latentních proměnných a tedy je ve vlastním strukturním modelu (modelu latentních proměnných) ošetřena kolinearita obecné a osobní víry ve spravedlnost.

Mediační model je formulován s depresivitou jako primárním prediktorem, prožívanou psychosociální zátěží jako závisle proměnnou a osobním a obecným aspektem víry ve spravedlnost jako mediátory. Obrázek č. 1 přibližuje formální podobu modelu.

Obrázek č.1: Mediační model sledovaných proměnných

(GBJW – Obecná víra ve spravedlivý svět; PBJW – Osobní víra ve spravedlivý svět; MFQ – Dotazník nálady a pocitů – depresivita; zátěž – Prožívaná psychosociální zátěž)

V případě, že platí mediační hypotéza, měla by být determinace zátěže depresivitou v modelu s povolenou mediací (tzn. s volnými regresními parametry mezi aspekty víry ve spravedlnost a prožívanou zátěží) nižší než v modelu s pouze přímým účinkem („regresní model“). Rovněž by mediační model měl vykazovat lepší výsledky testů dobré shody. Konfrontace výsledků obou modelů je uvedena v tabulkách č. 3 a 4.

Tabulka č. 3: Standardizované regresní parametry

Parametr	Regresní model	Mediační model
Depresivita – > zátěž	0,82	0,65
Depresivita – > obecná víra ve spravedlnost	-0,15	-0,12
Depresivita – > osobní víra ve spravedlnost	-0,39	-0,33
Obecná víra ve spravedlnost – > zátěž	-	-0,11
Osobní víra ve spravedlnost – > zátěž	-	-0,36

Tabulka č. 4: Výsledky testů dobré shody

Test dobré shody	Regresní model	Mediační model
Chi Square/df ratio	104,68/53=1,98	78,75/51=1,54
RMSEA	0,06	0,044
Hoelter's (critical) N	203,13	261,43
Standardized RMR	0,061	0,046
GFI	0,94	0,96
AGFI	0,90	0,92

Z rozdílů regresních parametrů je možné usoudit, že osobní víra ve spravedlnost je částečným, slabým mediátorem vlivu depresivity na prožívanou míru zátěže, a to ve smyslu protektivního faktoru. O úplnou mediaci se nejedná, regresní parametr *depresivita* – > *zátěž* byl v mediačním modelu redukován jen částečně. Obecná víra ve spravedlnost se v mediačním modelu uplatňuje pouze marginálně.

Výsledky testů dobré shody podporují mediační model jako lépe odpovídající datům, rozdíly jsou zřetelné. I regresní model je však z hlediska shody s daty vcelku přijatelný – to je důsledek relativně slabého mediačního účinku aspektů víry ve spravedlnost.

Diskuse

Naším cílem bylo v souladu s dosavadními vědeckými poznatky otestovat souvislost víry ve spravedlivý svět s jedním aspektem duševního zdraví a to mírou subjektivně prožívané psychosociální zátěže. Jako základní poznatek můžeme věrohodně konstatovat, že navržený mediační model odpovídá našim datům lépe než regresní model. To znamená, že osobní víra ve spravedlivý svět je částečným mediátorem vlivu depresivity na prožívanou míru zátěže, jinak řečeno, podařilo se nám prokázat, že jedinci, kteří na osobní rovině věří ve spravedlivý svět a vykazují depresivní symptomy, subjektivně reportují menší psychosociální zátěž, než lidé, jejichž úroveň osobní víry ve spravedlivý svět je nižší. Pro obecnou víru ve spravedlivý svět tento model vykazoval pouze okrajový vliv.

Souhrnně můžeme na základě našeho výzkumu poukázat na několik poznatků.

Souhlasně s Lipkus, Dalbert & Siegler (1996) jsme zjistili především vztahy mezi osobní vírou ve spravedlivý svět a duševním zdravím. V korelační matici je zřetelná výrazně vyšší souvislost mezi osobní vírou ve spravedlivý svět a sledovanými aspekty duševního zdraví (depresivita a míra prožívané zátěže), než je tomu v případě obecné víry ve spravedlivý svět. Toto zjištění se dále potvrzuje i ve strukturním modelu mediačního vlivu osobní víry ve spravedlivý svět na míru prožívané zátěže. Znamená to tedy, že pro jedincovo duševní zdraví (jeho subjektivní prožívání problémů) je důležitější přesvědčení o spravedlnosti, která se odehrává v jeho vlastním životě, a obecné přesvědčení o spravedlnosti ve světě působí zřejmě jen zprostředkovaně či marginálně.

I když se na základě studie Dalbert (1999) jeví konstrukt osobní víry ve spravedlivý svět jako stabilní napříč přímou konfrontací s (ne)spravedlností, není jednoznačně popsána dynamika tohoto konstruktu. Nabízí se otázka, za jakých předpokladů, či zdali vůbec dochází ke změnám této charakteristiky. U obecné víry ve spravedlivý svět je již známo více studií prokazujících stabilitu (Schneider et al. 1987; in Dalbert, 2001; Dalbert & Schneider, 1995; in Dalbert, 2001; Overcash et al. 1996). U osobní víry ve spravedlivý svět je tato oblast nezmapována. Tato zjištění nás vedou k úvahám na téma, zdali není osobní víra ve spravedlivý svět spíše situační, kontextuální složkou víry ve spravedlivý svět, která je proměnlivá v čase. Její změna by mohla probíhat s jistou setrvačností. Lze například předpokládat, že jedinec nebude ovlivněn pouze jednou událostí (což bylo předmětem studie Dalbert, 1999), ale na základě série pocíťovaných nespravedlností bude postupně docházet k vnitřnímu přeformulování vlastních přesvědčení. Naše studie se týká vzorku patnáctiletých adolescentů. Pro toto období jsou typické značné psychosociální změny. Je možné, že v tomto období bude docházet i k proměnám víry ve spravedlivý svět, k čemuž by měl směřovat i další výzkum se zaměřením na tyto dva odlišné konstrukty osobní a obecné víry ve spravedlivý svět.

Jak již bylo zmíněno v teoretické části, dospěli autoři Riter et al. (1990) k negativní korelaci mezi vírou ve spravedlivý svět a depresivními pocity jedince. Tito autoři pracovali s dotazníkem Rubin & Peplau Scale, který se zaměřuje na konkrétní oblasti života, v nichž respondent hodnotí, zda jsou spravedlivé či ne (například při známkování studentů ve škole, rodiče při trestání dětí, jestli jsou odsouzeni nevinní atd.). U této škály se tedy nejedná ani o obecnou, a ani o osobní víru ve spravedlivý svět v tom smyslu, jak ji používáme v naší studii, což v důsledku mohlo vést k odlišným výsledkům. Rozdíl spočívá především v dimenzi obecné víry ve spravedlivý svět, která není ve vztahu s depresivitou tak, jak by se dalo očekávat. Dotazník obecné víry ve spravedlivý svět vznikl právě v reakci na kritiku Rubin & Peplau Scale, ve snaze získat obecnější konstrukt stojící nad konkrétními situacemi (Dalbert 2001, Schmitt, 1994). V naší studii se přímý vztah mezi depresivitou a vírou ve spravedlivý svět dále komplikuje. Za prvé díky rozdělení na osobní a obecnou víru ve spravedlivý svět, kdy každá z těchto dvou složek vykazuje odlišnou míru korelace s depresivitou. Za druhé jsme na základě teoreticky zdůvodněného mediačního modelu dospěli k potvrzení mediačního vztahu mezi osobní vírou ve spravedlivý svět a depresivitou díky společnému rozptylu s proměnnou subjektivně prožívané zátěže.

Omezení naší studie plyne především z použitých průřezových dat. Na jejich základě nelze hovořit o kauzálních vztazích, pouze můžeme konstatovat zjištěné souvislosti. Pokud budeme vycházet z předpokladu depresivity jako stabilní rysové charakteristiky, která se v čase zásadně nemění a nelze tudíž předpokládat, že bude ovlivňována vírou ve spravedlivý svět, můžeme dále spekulovat o dynamice a závislosti jednotlivých proměnných. Náš model by bylo možno v dynamickém obraze popsat následovně: depresivní nálada vede k vidění světa optikou problémů, jedinec se zaměřuje především na problémy, dramatizuje malicherné události jako problémy a v hojně míře o nich vypovídá. Dle našeho modelu do tohoto vztahu vstupuje osobní přesvědčení o spravedlnosti ve vlastním životě, které účinně brání a mírní zveličování jednotlivých problémů.

Závěr

Z výsledků studie vyplývá vazba reportovaných problémů jak na víru v to, že život jedince je spravedlivý, tak na depresivní symptomy zjišťované za pomoci MFQ, a to ve smyslu, že víra ve spravedlivý svět působí jako protektivní faktor ve vztahu depresivity a subjektivně vnímané zátěže. Jak ukazuje nejen tato studie, můžeme konstatovat, že osobní přesvědčení o spravedlnosti hraje důležitou roli v duševním zdraví jedince. Studie dále otevírá otázku stability či na druhou stranu kontextuální podmíněnosti osobní víry ve spravedlivý svět.

Literatura

- Bagley, C. (1980). *The factorial reliability of the Middlesex Hospital Questionnaire in normal subjects. The British Journal of Medical Psychology*, 53, 53-58.
- Baron, R. & Kenny, D. (1996). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Correia, I., & Vala, J. (2004). Belief in a just world, subjective well-being and trust of young adults. In C. Dalbert, & H. Sallay (Eds.), *Belief in a just world, subjective well-being and trust of young adults*. (s. 85-100). New York: Routledge.
- Dalajka, J., & Ježek, S. (2008). Belief in a just world. In S. Ježek, & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports*. (s. 84-94). Brno: Masarykova univerzita.
- Dalbert, C. (1997). Coping with an unjust fate: The case of structural unemployment. *Social Justice Research*, 10, 175-189.
- Dalbert, C. (1998). Belief in a just world, well-being, and coping with an unjust fate. In L. Montada, & M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world*. (s. 87-105). New York : Plenum Press
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a Just World Scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C. (2001). *The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Dalbert, C. (2002). Beliefs in a just world as a buffer against anger. *Social Justice Research*, 15, 123-145.
- Dalbert, C., & Filke, E. (2007). Belief in a personal just world, justice judgments, and their functions for prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1516-1527.
- Dalbert, C., Lipkus, I., Sallay H., & Goch, I. (2001). A just and an unjust world: structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30, 561-577.
- Dalbert, C., & Schneider, A. (1995). Die Allgemeine Gerechte-Welt-Skala: Dimensionalität, Stabilität & Fremdurteiler Validität [Report]. *Berichte aus der Arbeitsgruppe "Verantwortung, Gerechtigkeit, Moral"*, 86). Dostupné též z WWW: <<http://psydok.sulb.uni-saarland.de/volltexte/2006/681/>>.

- Dalbert, C., & Yamauchi, L. (1994). Belief in a just world and attitudes toward immigrants and foreign workers: A cultural comparison between Hawaii and Germany. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1612-1626.
- Devine, D., Kempton, T., & Forehand, R. (1994). Adolescent depressed mood and young adult functioning: A longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22, 629-640.
- Dzuka, J., & Dalbert, C. (2002). Mental health and personality of Slovak unemployed adolescents: The impact of belief in a just world. *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 732-757.
- Hafer, C. L. (2000). Investment in long-term goals and commitment to just means drive the need to believe in a just world. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1059-1073.
- Hafer, C. L., & Begue, L. (2005). Experimental research on just-world theory: Problems, developments, and future challenges. *Psychological Bulletin*, 131, 128-167.
- Hafer, C. L., Bogaert, A. F., & McMullen, S.-L. (2001). Belief in a just world and condom use in a sample of gay and bisexual men. *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 1892-1910.
- Hafer, C. L., & Correy, B. (1999). Mediators of the relation between beliefs in a just world and emotional responses to negative outcomes. *Social Justice Research*, 12, 189-204.
- Hall, R. J., Snell, A. F. & Singer Foust, M. (1999). Item parceling strategies in SEM: Investigating the subtle effects of unmodeled secondary constructs. *Organizational Research Methods*, Vol. 2, No. 3, 233-256.
- Holsen, I.; Kraft, P., & Vittersø, J. (2000). Stability in depressed mood in adolescence: results from a 6-year longitudinal panel study. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 61-78.
- Ježek, S., & Lacinová, L. (Eds.). (2008). *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports*. Brno: Masarykova univerzita.
- Joiner, T. E., & Wagner, K. D. (2008). Attributional style and depression in children and adolescents: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 15, 777-798.
- Kenny, D. A. (2009). Models of non-independence in dyadic research. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13, 279-294.
- Kohoutek, T., Mareš, J., & Ježek, S. (2008). Coping in adolescence. In S. Ježek, & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports*. (s. 55-65). Brno: Masarykova univerzita.
- Lerner, M. J. (1965). The effect of responsibility and choice on a partner's attractiveness following failure. *Journal of Personality*, 33, 178-187.
- Lerner, M. J. (1977). The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms. *Journal of Personality*, 45, 1-52.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.

- Lipkus, I. M., Dalbert, C., & Siegler, I. C. (1996). The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus for others: implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 666-677.
- Masopustová, Z., Michalčáková, R., Lacinová, L., & Ježek, S. (2008). Depressive symptoms in adolescence. In S. Ježek, & L. Lacinová (Eds.), *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports*. (s. 72-77). Brno: Masarykova univerzita.
- Overcash, W. S., Calhoun, L. G., Cann, A., & Tedeschi, R. G. (1996). Coping with crises: an examination of the impact of traumatic events on religious beliefs. *The Journal of Genetic Psychology*, 157, 455-464.
- Ritter, C., Benson, D. E., & Snyder, C. (1990). Belief in a just world and depression. *Sociological Perspectives*, 33, 235 – 252.
- Ross, C. E., & Mirowsky, J. (1989). Explaining the social patterns of depression: control and problem solving--or support and talking? *Journal of Health & Social Behavior*, 30, 206-219.
- Schneider, A., Meissner, A., Montada, L., & Reichle, B. (1987). Validierung von Selbstberichten über Fremdratings [Report]. *Berichte aus der Arbeitsgruppe "Verantwortung, Gerechtigkeit und Moral"*, 41. Dostupné též z WWW: <http://psydok.sulb.uni-saarland.de/volltexte/2006/638/> .
- Sejrková, E. (1999). Tradice brněnského longitudinálu pokračuje. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 34, 265 – 269.
- Smékal, V., Lacinová, L., & Kukla L. (Eds.). (2004). *Dítě na prahu dospívání*. Brno: Barrister & Principal.
- Smékal, V. & Macek, P. (Eds.). (2002). *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal.
- Spence, S. H.; Sheffield, J., & Donovan, C. (2002). Problem-solving orientation and attributional style: Moderators of the impact of negative life events on the development of depressive symptoms in adolescence? *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 31, 219-229.
- Sund, A. M., Larsson, B., & Wichstrom, L. (2001). Depressive symptoms among young Norwegian adolescents as measured by the Mood and Feelings Questionnaire (MFQ). *European Child & Adolescent Psychiatry*, 10, 222-229.
- Sund, A. M., Larsson, B., & Wichstrom, L. (2003). Psychosocial correlates of depressive symptoms among 12-14-year-old Norwegian adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 588-597.
- Zuckerman, M. & Gerbasi, K. C. (1977). Belief in internal control or belief in a just world: The use and misuse of the I-E scale in prediction of attitudes and behavior. *Journal of Personality*, 45, 356-378.

Údaje o autorech:

Mgr. Jiří Dalajka působí v Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny FSS MU, je doktorandem (sociální psychologie) na katedře psychologie FSS MU v Brně. Odborné zájmy: věnuje se tématu spravedlnosti, zaměřuje se především na chápání spravedlnosti jedincem v jeho interpersonálních vztazích a ve společnosti.

Kontaktní údaje:

e-mail: dalajka(at)fss.muni.cz

adresa: Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny; Joštova 10; 602 00 Brno

Mgr. Jan Širůček působí v Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny FSS MU, je doktorandem (sociální psychologie) na katedře psychologie FSS MU v Brně. Odborné zájmy: věnuje se metodologii vývojové psychologie, psychometrice a dále pak psychologickému výzkumu v oblastech vývoje sociální kognice, sociálních vztahů a rizikového chování v adolescenci a mladé dospělosti.

Kontaktní údaje:

e-mail: sirucek(at)fss.muni.cz

adresa: Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny; Joštova 10; 602 00 Brno

Dalajka, J., Širůček, J. (2010). Víra ve spravedlivý svět, psychosociální zátěž a depresivita v adolescenci: mediační model. *E-psychologie* [online]. 4 (1), 1-15 [cit. vložít datum citování]. Dostupný z WWW: <http://e-psycholog.eu/pdf/dalajka_etal.pdf>. ISSN 1802-8853.